SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA TALABALAR TANQIDIY TAFAKKURI VA AKADEMIK HALOLLIK MUAMMOSI

Qarshiyev Fazliddin Dilmurod o'g'li

OXUS University kompyuter ilimlari 501-26 guruh talabasi, 100105, O'zbekiston

qarshiyevf37@gmail.com

Tursunboyev Xaydarali To'lqin o'g'li

OXUS University kompyuter ilimlari 501-26 guruh talabasi, 111500, O'zbekiston

xaydaralitursunboyev1@gmail.com

Yusupov Samandar Anvarovich

OXUS Universiteti katta o'qituvchisi, Toshkent 100208, O'zbekiston

Samandar75781111@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI), xususan, generativ til modellari keng qo'llanayotgan sharoitda oliy ta'lim talabalarining tanqidiy tafakkuri va akademik halolligi masalalari kengaytirilgan nazariy-analitik yondashuv asosida o'rganiladi. SI vositalari ta'lim oluvchiga murakkab mavzularni tushunish, matnni tahrirlash, tarjima qilish, g'oyalarni tartibga solish va individual ta'limiy yordam olish imkonini beradi. Shu bilan birga, tayyor javoblarni tekshirmasdan qabul qilish, mustaqil fikrlash jarayonini texnologiyaga topshirish, noto'g'ri ma'lumotlardan foydalanish va mualliflik mas'uliyatining noaniqlashuvi kabi xavflar ham yuzaga keladi. Maqolaning maqsadi SI dan foydalanishning ta'limiy imkoniyatlari va xatarlarini tahlil qilish, tanqidiy tafakkur hamda akademik halollikni saqlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ishda adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot empirik so'rov yoki tajriba natijalariga emas, mavjud ilmiy manbalar va nazariy qarashlarga tayanadi. Natijada SI dan mas'uliyatli foydalanish modeli, talaba va o'qituvchining vazifalari hamda ta'lim muassasalari uchun tashkiliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar

sun’iy intellekt, generativ modellar, tanqidiy tafakkur, akademik halollik, oliy ta’lim, raqamli savodxonlik, plagiat, mustaqil fikrlash.

Kirish: XXI asrda raqamli texnologiyalar ta’lim mazmuni, o‘qitish usullari va bilimni baholash shakllarini o‘zgartirmoqda. Internet orqali katta hajmdagi axborotga tezkor kirish, masofaviy ta’lim platformalari va interaktiv resurslar o‘quv jarayonining muhim qismiga aylandi. So‘nggi yillarda generativ sun’iy intellekt vositalari bu o‘zgarishlarni yangi bosqichga olib chiqdi: ular savollarga javob berishi, matn yaratishi, tarjima qilishi, dastur kodini taklif etishi va murakkab tushunchalarni izohlashi mumkin.

Bunday imkoniyatlar oliy ta’lim uchun katta salohiyatga ega. Talaba o‘zi tushunmagan mavzu yuzasidan qo‘shimcha izoh olishi, yozgan matnidagi grammatik xatolarni aniqlashi yoki muayyan masala bo‘yicha dastlabki reja tuzishi mumkin. Biroq SI yaratgan javobning ravon va ishonchli ko‘rinishi uning doimo to‘g‘ri ekanini anglatmaydi. Model noto‘g‘ri fakt, mavjud bo‘lmagan manba yoki mantiqan zaif xulosani ham ishonchli ohangda taqdim etishi mumkin.

Shu sababli asosiy masala texnologiyadan foydalanish yoki foydalanmaslik bilangina cheklanmaydi. Muhim jihat — talaba SI javobini qanday tekshirishi, undan qaysi bosqichda foydalanishi va yakuniy ish uchun qanday mas’uliyat olishi bilan bog‘liq. Tanqidiy tafakkur aynan shu jarayonda markaziy ahamiyat kasb etadi. Talaba ma’lumotni qabul qilishdan oldin uning manbasini, dalillarini, mantiqiy izchilligini va muayyan vazifaga mosligini baholashi zarur.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham raqamli texnologiyalar va SI imkoniyatlariga qiziqish ortib bormoqda. 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qaror sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan muhim hujjatlardan biridir. Biroq texnologik infratuzilmani rivojlantirish bilan bir qatorda undan foydalanish madaniyati, axloqiy me’yorlar va akademik qoidalarni ham shakllantirish lozim.

Maqolaning maqsadi — SI davrida talabalarning tanqidiy tafakkuri va akademik halolligiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish hamda mas’uliyatli foydalanish yo‘llarini asoslash. Tadqiqot vazifalari tanqidiy tafakkur tushunchasini yoritish, SI imkoniyatlari va xavflarini tasniflash, akademik halollik bilan bog‘liq muammolarni ko‘rsatish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladi.

Tanqidiy tafakkur va akademik halollikning nazariy asoslari: Tanqidiy tafakkur — ma’lumotni shunchaki eslab qolish yoki takrorlash emas, balki uni tahlil qilish, dalillarni baholash, xulosalarning asoslanganligini tekshirish va zarur bo‘lsa, o‘z qarashlarini qayta ko‘rib chiqish qobiliyatidir. Facione (1990) tanqidiy tafakkurning muhim tarkibiy qismlari sifatida talqin qilish, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o‘z-o‘zini nazorat qilishni ko‘rsatadi. Bu ko‘nikmalar talabaning mustaqil o‘rganishi va ilmiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi.

Paul va Elder (2006) tanqidiy fikrlashni fikr sifatini muntazam yaxshilash jarayoni sifatida izohlaydi. Bunda aniqlik, mantiqiylik, dalillilik, dolzarblik va xolislik kabi mezonlar muhim hisoblanadi. Masalan, talaba SI bergan javobni olgach, undagi asosiy da’voni aniqlashi, dalil va misollarni ajratishi, manbalarni tekshirishi hamda boshqa nuqtai nazarlarni solishtirishi kerak. Ana shu harakatlar tanqidiy tafakkurni amalda rivojlantiradi.

Kahneman (2011) inson tafakkurida tez va intuitiv fikrlash bilan sekin, ongli va tahliliy fikrlash jarayonlarini farqlaydi. Tayyor javobni tez qabul qilish qulay bo‘lsa-da, murakkab masalalarda ongli tahlil zarur. Agar talaba har safar muammoni mustaqil o‘ylab ko‘rmasdan SI ga topshirsa, tahliliy fikrlashga ajratiladigan mashq va vaqt kamayishi mumkin. Bu holat kognitiv yuklamani tashqi vositaga topshirish, ya’ni cognitive offloading tushunchasi bilan bog‘liq.

Akademik halollik esa ta’lim va ilmiy faoliyatda rostgo‘ylik, adolat, mas’uliyat, hurmat va ishonch tamoyillariga rioya qilishni anglatadi. Uning amaliy ko‘rinishlariga o‘zgalarning fikrini manbasiz o‘zlashtirmaslik, ma’lumotlarni soxtalashtirmaslik, mualliflikni to‘g‘ri ko‘rsatish va topshiriq talablariga rioya qilish kiradi. SI davrida bu tamoyillar yangicha savollarni keltirib chiqarmoqda: qaysi yordamga ruxsat beriladi, SI yaratgan matnni qanday ko‘rsatish kerak va yakuniy natija uchun kim javobgar?

Demak, tanqidiy tafakkur va akademik halollik bir-birini to‘ldiradi. Tanqidiy fikrlaydigan talaba SI javobini tekshiradi; akademik halollikka amal qiladigan talaba esa texnologiya yordamidan foydalanganini yashirmaydi va o‘z hissasini aniq ko‘rsatadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili: Tanqidiy tafakkur bo‘yicha ilmiy qarashlar turli fanlar kesishmasida shakllangan. Facione (1990) tomonidan umumlashtirilgan ekspertlar

qarashlari tanqidiy fikrlashni alohida ko‘nikmalar majmuasi sifatida ko‘rishga imkon beradi. Paul va Elder (2006) esa ushbu ko‘nikmalarni fikrlash standartlari bilan bog‘laydi. Mazkur yondashuvlar SI dan foydalanishni baholashda ham qo‘l keladi: talaba javobning aniqligi, mantiqiyligi va dalillarga tayanganini tekshirishi lozim.

Kahneman (2011) tomonidan yoritilgan fikrlash tizimlari SI bilan o‘zaro aloqani tushunishda nazariy asos bo‘la oladi. Tezkor javob olish insonni qulaylikka yo‘naltirishi mumkin, ammo murakkab topshiriqlarni bajarishda sekin va ongli tahlil zarur bo‘lib qoladi. Shu nuqtai nazardan, SI talabaning o‘rniga fikrlaydigan vosita emas, balki uning tahlil jarayoniga yordam beradigan resurs sifatida ishlatilishi kerak.

Holmes, Bialik va Fadel (2019) sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlarini shaxsiylashtirilgan o‘qitish, baholash va o‘quv jarayonini tahlil qilish bilan bog‘laydi. Ularning yondashuvi SI ni faqat texnik yangilik sifatida emas, balki pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim bo‘lgan vosita sifatida ko‘rishga undaydi. UNESCO (2021) ham ta’limda SI dan foydalanishda inson manfaatlari, shaffoflik va tenglikka e’tibor qaratadi.

Floridi (2019) ishonchli sun’iy intellektni shakllantirishda qoidalar va mas’uliyat masalasini muhokama qiladi. Bostrom (2014) va Harari (2016) texnologik rivojlanishning kengroq ijtimoiy oqibatlariga e’tibor qaratgan. Zuboff (2019) raqamli muhitda ma’lumotlar va nazorat masalalarini tahlil qiladi. Brynjolfsson va McAfee (2014) raqamli texnologiyalarning mehnat va bilim iqtisodiyotiga ta’sirini yoritadi. Russell va Norvig (2021) esa sun’iy intellektning texnik asoslarini tushunish uchun muhim darslik hisoblanadi.

Ushbu manbalar SI va ta’lim munosabatini turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur maqolada keltirilgan adabiyotlar tahlili O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalaridagi barcha amaliy holatlarni qamrab oladigan empirik tadqiqot o‘rnini bosa olmaydi. Mahalliy sharoitni chuqur baholash uchun talabalar va o‘qituvchilar ishtirokidagi alohida so‘rovlar, intervyular va tajribalar zarur.

Tadqiqot metodologiyasi va tahlil mezonlari: Mazkur maqola nazariy-analitik xarakterga ega. Tadqiqotda yangi empirik so‘rov, intervyu yoki eksperiment o‘tkazilmagan. Shu sababli xulosalar mavjud adabiyotlarni o‘rganish, qiyoslash va

umumlashtirishga asoslanadi. Bu cheklov natijalarni talabalarning real xulq-atvori bo‘yicha statistik dalil sifatida talqin qilmaslikni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili usuli yordamida tanqidiy tafakkur, akademik halollik va ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishga oid nazariy qarashlar ko‘rib chiqildi. Qiyosiy tahlilda SI dan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari ta’limiy maqsad, talabaning mustaqilligi, ma’lumot ishonchliligi va mualliflik mas’uliyati mezonlari bo‘yicha solishtirildi. Tizimli yondashuvda talaba, o‘qituvchi, ta’lim muassasasi va texnologiya o‘zaro ta’sir qiluvchi yagona tizim sifatida qaraldi.

Tahlil uchun quyidagi mezonlar belgilandi:

1. Ta’limiy foyda: SI talabaning mavzuni tushunishi va bilimini chuqurlashtirishiga yordam beradimi?

2. Mustaqillik: yakuniy fikr va qaror talabaning o‘ziga tegishlimi?

3. Ishonchlilik: javobdagi faktlar va manbalar tekshirilganmi?

4. Shaffoflik: SI dan foydalanilgan holatlar tegishli tartibda ko‘rsatilganmi?

5. Adolat: barcha talabalar uchun qoidalar tushunarli va bir xil qo‘llanadimi?

6. Maxfiylik: shaxsiy yoki maxfiy ma’lumotlar himoya qilinadimi?

Umumlashtirish natijasida talabalarning SI dan foydalanish xatti-harakatlari to‘rt shartli modelga ajratildi: almashtiruvchi, tayanuvchi, hamkorlik qiluvchi va qo‘llab-quvvatlovchi. Ushbu tasnif qat’iy psixologik diagnostika yoki statistik guruhlash emas; u ta’lim jarayonidagi turli foydalanish usullarini tushuntirish uchun taklif etilgan tahliliy modeldir.

Metodologik yondashuvning asosiy cheklovi — nazariy xulosalarning muayyan universitet yoki talabalar guruhi misolida tekshirilmaganidir. Kelgusida mazkur modelni so‘rovnoma, yarim tuzilgan intervyu va nazoratli ta’lim tajribalari orqali sinash mumkin.

Su’ni intellektning oliy ta’limdagi imkonyatlari: Sun’iy intellekt oliy ta’limda bir nechta yo‘nalishda foyda berishi mumkin. Birinchidan, u shaxsiylashtirilgan o‘quv yordamini taqdim etadi. Talaba murakkab tushunchani sodda tilda izohlashni, boshqa misol keltirishni yoki mavzuni bosqichma-bosqich tushuntirishni so‘rashi mumkin. Bunday imkoniyat auditoriyadagi darsdan tashqari mustaqil o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ikkinchidan, SI yozma nutq va til ko‘nikmalarini rivojlantirishda yordamchi bo‘lishi mumkin. U imlo va grammatik xatolarni ko‘rsatishi, matnning tuzilishi bo‘yicha taklif berishi yoki murakkab jumlani tushunarliroq shaklga keltirishi mumkin. Biroq tahrir takliflari talabaning mazmuniy qarorini almashtirmasligi kerak. Talaba har bir o‘zgartirishni tushunib, o‘z maqsadiga mos kelishini baholashi zarur.

Uchinchidan, SI dastlabki izlanish va g‘oyalarni tartibga solish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Masalan, tadqiqot mavzusi bo‘yicha savollar ro‘yxatini tuzish, reja variantlarini taklif qilish yoki murakkab matnning asosiy tushunchalarini ajratish mumkin. Biroq SI taklif qilgan manbalar va faktlar mustaqil tekshirilishi shart. Modelning manba nomini keltirishi uning haqiqiyligini kafolatlamaydi.

To‘rtinchidan, SI o‘qituvchiga ham yordam berishi mumkin. O‘quv materiallari uchun dastlabki misollar tayyorlash, turli darajadagi mashqlarni ishlab chiqish va matnni tahrirlash kabi ishlar yengillashadi. Shunga qaramay, ta’lim maqsadini belgilash, o‘quvchi ehtiyojini tushunish, baholash va pedagogik qaror qabul qilish o‘qituvchining kasbiy mas’uliyati bo‘lib qoladi.

Beshinchidan, raqamli yordam vositalari ta’lim resurslariga kirishni kengaytirishi mumkin. O‘qituvchidan darhol yordam olish imkoni bo‘lmagan vaziyatda talaba qo‘shimcha izoh yoki mashq oladi. Lekin internet sifati, qurilma mavjudligi, til imkoniyatlari va raqamli savodxonlikdagi farqlar sababli bu imkoniyat barcha talabalar uchun bir xil bo‘lmasligi mumkin.

Shunday qilib, SI ta’lim sifatini avtomatik ravishda oshirmaydi. Ijobiy natija vosita aniq pedagogik maqsadga xizmat qilganda, talaba faol fikrlashda davom etganda va o‘qituvchi jarayonni oqilona boshqarganda yuzaga keladi.

Tanqidiy tafakkurga ta’sir etuvchi xavflar: SI dan nazoratsiz foydalanish tanqidiy tafakkur rivojiga bir nechta yo‘nalishda salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Eng avvalo, tayyor javobga ortiqcha ishonish xavfi mavjud. Generativ model ravon, tartibli va ishonchli ko‘rinadigan matn yaratadi. Talaba esa javobni tekshirmasdan qabul qilishi mumkin. Natijada javobning to‘g‘riligi emas, uning qanday ifodalangani asosiy mezonga aylanib qoladi.

Ikkinchi xavf — gallyutsinatsiya. Bu holatda model mavjud bo‘lmagan fakt, noto‘g‘ri sana, soxta iqtibos yoki tekshirilmagan adabiyot nomini yaratishi mumkin. Bunday xatolar ayniqsa ilmiy ishlar uchun jiddiy muammo tug‘diradi. Shuning uchun talaba muhim ma’lumotlarni ishonchli birlamchi yoki ilmiy manbalar bilan solishtirishi lozim.

Uchinchi xavf kognitiv yuklamani ortiqcha topshirish bilan bog‘liq. Agar talaba mavzuni tushunish, dalil topish, tahlil qilish va xulosa chiqarish vazifalarini to‘liq SI ga topshirsa, o‘zi ushbu ko‘nikmalarni mashq qilmaydi. Qisqa muddatda vaqt tejalishi mumkin, ammo uzoq muddatda mustaqil ishlash tajribasi kamayishi ehtimoli bor.

To‘rtinchi xavf — fikrlar bir xillashuvi. Bir xil vositadan o‘xshash so‘rovlar bilan foydalanish natijasida talabalar matnlarida umumiy iboralar va bir-biriga yaqin tuzilmalar ko‘payishi mumkin. Bu holat individual nuqtai nazar, ijodiy yondashuv va shaxsiy tahlilning ko‘rinishini kamaytiradi.

Beshinchi xavf — ma’lumotlardagi tarafkashlik. SI modeli o‘qitilgan ma’lumotlar tarkibidagi mavjud cheklovlarni takrorlashi mumkin. O‘zbek tilidagi manbalar, mahalliy tarixiy yoki huquqiy kontekst yetarli aks etmagan vaziyatlarda javob bir tomonlama yoki to‘liq bo‘lmasligi ehtimoli bor.

Oltinchi xavf — maxfiylik. Talaba topshiriqni bajarish jarayonida shaxsiy ma’lumotlar, universitetning ichki hujjatlari yoki boshqa maxfiy axborotni ochiq SI xizmatiga yuborishi mumkin. Bunday harakat ma’lumotlar xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli xizmat shartlari va maxfiylik qoidalarini hisobga olish, shaxsiy ma’lumotlarni keraksiz kiritmaslik muhim.

Ushbu xavflar SI dan butunlay voz kechishni anglatmaydi. Aksincha, ular tanqidiy tekshirish, raqamli savodxonlik va aniq foydalanish qoidalarini o‘rgatish zarurligini ko‘rsatadi.

Akademik halollik, mualliflik vabaholash: Generativ SI akademik halollik masalasini murakkablashtirdi, chunki u talaba nomidan matn, reja, tarjima yoki dastur kodi yaratishi mumkin. Biroq SI dan foydalanishning har qanday shaklini avtomatik ravishda qoidabuzarlik deb baholash to‘g‘ri emas. Muhim jihat — topshiriq maqsadi, o‘qituvchi belgilagan qoida va talabaning texnologiyadan qanday foydalanganidir.

Agar talaba SI yaratgan to‘liq ishni o‘zining mustaqil ishi sifatida topshirsa, bu mualliflik va akademik halollik talablariga zid bo‘lishi mumkin. Aksincha, SI dan mavzuni tushuntirish, savollar tuzish yoki imlo xatolarini topish uchun foydalanish ayrim topshiriqlarda maqbul yordam bo‘lishi mumkin. Bunday foydalanish chegarasi fan, topshiriq va ta’lim muassasasi siyosatiga qarab belgilanadi.

Akademik halollikni ta’minlash uchun SI dan foydalanishni oshkora ko‘rsatish muhim. Talaba qaysi vositadan va qanday maqsadda foydalanganini, masalan, reja tuzish, tilni tahrirlash yoki tushunchani izohlash uchun ishlatganini qayd etishi mumkin. Agar muassasa maxsus deklaratsiya yoki havola formatini belgilagan bo‘lsa, aynan shu tartibga amal qilinishi lozim.

SI matnini aniqlash vositalari ham ehtiyotkorlik bilan qo‘llanishi kerak. Bunday vositalar xato natija berishi, inson yozgan matnni SI matni deb belgilashi yoki aksincha, SI yordamida yaratilgan matnni aniqlamasligi mumkin. Shu sababli avtomatik aniqlash natijasi yakka o‘zi ayblov yoki baho uchun yetarli dalil bo‘lmasligi kerak. O‘qituvchi ishning qoralamalari, manbalar bilan ishlash jarayoni, og‘zaki izoh va talabaning mavzuni tushunishini ham hisobga olishi mumkin.

Baholash tizimini ham takomillashtirish zarur. Faqat yakuniy matnga qarab baho qo‘yish o‘rniga, mavzuni tanlash, reja tuzish, manbalarni saralash, qoralama tayyorlash, tahrir va og‘zaki himoya kabi bosqichlarni ham baholash mumkin. Bu yondashuv talabaning haqiqiy bilim va mehnatini yaxshiroq ko‘rsatadi.

Demak, akademik halollikning vazifasi texnologiyani jazolash emas, balki talabaning intellektual hissasi va mas’uliyatini himoya qilishdir.

Talabalar uchun foydalanish modellari va amaliy tafsiyalar: Nazariy tahlil asosida talabalarning SI dan foydalanishini to‘rt shartli modelga ajratish mumkin.

1. Almashtiruvchi model. SI topshiriqni deyarli to‘liq bajaradi, talaba esa natijani tushunmasdan yoki tekshirmasdan topshiradi. Bu model mustaqil fikrlash va akademik halollik uchun eng katta xavfni yuzaga keltiradi.

2. Tayanuvchi model. Talaba SI javobini asosiy manba deb qabul qiladi, lekin uni boshqa manbalar bilan solishtirmaydi. Bu holatda talaba ayrim ishlarni bajarsa-da, xulosaning ishonchliligini tekshirish yetarli darajada amalga oshmaydi.

3. Hamkorlik qiluvchi model. Talaba SI bilan fikr almashadi, muqobil izoh va misollar oladi, so‘ng javoblarni tekshiradi, tahrir qiladi va yakuniy qarorni o‘zi qabul qiladi. Bu yondashuv tanqidiy tafakkurni qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

4. Qo‘llab-quvvatlovchi model. SI faqat tushuntirish, mashq, fikr-mulohaza yoki tilni tahrirlash kabi yordamchi vazifalarni bajaradi. Asosiy tahlil, dalil tanlash va xulosa chiqarish talabaning o‘zida qoladi. Ushbu model mustaqil o‘rganish maqsadiga eng yaqin hisoblanadi.

Talabalar uchun quyidagi amaliy qadamlar tavsiya etiladi. Birinchidan, SI ga murojaat qilishdan avval topshiriqni mustaqil o‘qib, o‘z tushunchasi va dastlabki rejasini yozib olish. Ikkinchidan, SI dan tayyor ishni emas, izoh, savol, misol yoki muqobil nuqtai nazar so‘rash. Uchinchidan, muhim faktlarni darslik, ilmiy maqola, rasmiy hujjat yoki boshqa ishonchli manbalar orqali tekshirish. To‘rtinchidan, SI bergan matnni tushunmasdan ko‘chirib olmaslik. Beshinchidan, foydalanilgan vosita va uning vazifasini belgilangan tartibda oshkor qilish.

Talaba SI javobini tekshirish uchun o‘ziga quyidagi savollarni berishi mumkin: bu da’voning manbasi bormi; keltirilgan sana va raqamlar to‘g‘rimi; boshqa ishonchli manba ham shu fikrni tasdiqlaydimi; javobda qarama-qarshi dalillar hisobga olinganmi; men bu xulosani o‘z so‘zlarim bilan tushuntira olamanmi?

Mazkur savollar SI bilan ishlashni passiv qabul qilishdan faol tahlilga aylantiradi. Natijada texnologiya talabaning fikrlashini almashtirmaydi, balki uni tekshirish va chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida SI dan mas’uliyatli foydalanish uchun yagona tushunarli tamoyillar va fanlar kesimida moslashtirilgan qoidalar zarur. Har bir topshiriqda SI dan foydalanishga ruxsat berilgan yoki berilmagan jihatlar oldindan ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Masalan, ayrim vazifalarda imlo tekshirishga ruxsat berilib, asosiy tahlilni SI ga topshirish cheklanishi mumkin. Boshqa vazifalarda esa SI bilan ishlashning o‘zi o‘quv maqsadi bo‘lishi mumkin.

Ta’lim muassasalari uchun tavsiyalar:

1. SI dan foydalanish bo‘yicha aniq siyosat va tushunarli misollar ishlab chiqish;

2. Talabalar va o‘qituvchilar uchun raqamli hamda SI savodxonligi mashg‘ulotlarini tashkil etish;

3. shaxsiy va maxfiy ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini tushuntirish;

4. baholashda faqat yakuniy mahsulotni emas, ish jarayonini ham hisobga olish;

5. SI aniqlash vositalaridan yakka va hal qiluvchi dalil sifatida foydalanmaslik.

O‘qituvchilar uchun tavsiyalar:

6. tahlil, qiyoslash, dalillash va mahalliy amaliy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni ko‘paytirish;

7. talabalardan o‘z xulosalarini og‘zaki himoya qilishni so‘rash;

8. manbalarni tekshirish va noto‘g‘ri ma’lumotni aniqlash ko‘nikmalarini o‘rgatish;

9. SI dan foydalanish chegaralarini topshiriq boshida tushuntirish;

10. talabaning mustaqil hissasini qoralama va oraliq natijalar orqali baholash.

Xulosa: Tahlil shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt oliy ta’lim uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq uning foydasi foydalanish maqsadi va madaniyatiga bog‘liq. SI murakkab mavzularni tushuntirish, til ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘quv jarayonini qo‘llab-quvvatlashda samarali yordamchi bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, tayyor javobga ortiqcha ishonish, noto‘g‘ri ma’lumotni qabul qilish, mustaqil fikrlashni kamaytirish va mualliflikni noto‘g‘ri ko‘rsatish xavflari mavjud.

Asosiy xulosa shuki, muammo texnologiyaning mavjudligida emas, balki undan qanday foydalanilishidadir. Talaba SI javobini tekshirishi, o‘z fikrini shakllantirishi va yakuniy ish uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi lozim. O‘qituvchi esa topshiriqlar va baholash mezonlarini yangi sharoitga moslashtirishi, ta’lim muassasasi esa aniq va adolatli qoidalarni belgilashi kerak.

Maqolaning cheklovi shundaki, unda yangi empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Kelgusida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida so‘rovnoma, intervyu va tajribalar o‘tkazish orqali taklif etilgan foydalanish modellarini tekshirish, turli fanlarda SI ning ta’lim natijalariga ta’sirini solishtirish maqsadga muvofi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996 son qarori. “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

2. Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford: Oxford University Press.

3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W. W. Norton & Company.

4. Facione, P. A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). Millbrae, CA: California Academic Press.

5. Floridi, L. (2019). Establishing the rules for building trustworthy AI. Nature Machine Intelligence, 1(6), 261–262.

6. Harari, Y. N. (2016). Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. London: Harvill Secker.

7. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.

8. Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.

9. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

10. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Hoboken, NJ: Pearson.

11. UNESCO. (2021). AI and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO.

12. Zuboff, S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs.